

Öyküde Bütüncül Düzeni (Schema) Oluşturan Olgulara ve Düşünsel Akımlara Dilbilimsel Yaklaşım: Yöntem ve Uygulama

Doç. Dr. Aysu ERDEN*

Özet

Son on yıl içinde gelişerek, geleneksel yapısalcı biçembilimin nesnel yaklaşımına karşı çıkan ve söylem biçembilimin yöntemlerinden etkilenen eleştirel biçembilim, yazınsal metinlerin derin yapılarında gizli olan düşünce akımlarını keşfedip onları betimlemeyi amaçlamaktadır. Bu alan, pedagojik bir yaklaşımla okuyucuyu yapısal metnin yüzeysel yapılarını oluşturan dil kullanımlarının derin yapılarında bulunan ideolojileri fark etmeye yönelmektedir. Bu araştırmada, eleştirel biçembilimin temsilcilerinden olan, J. J. Weber in önerdiği inceleme yöntemi, toplumda kadın konusunu ele alan bir Türk kadın yazarın öyküsüne uygulanmaktadır. Böylelikle, öyküde yazarın ve öykü kişilerinin toplumdaki cinsiyet ayrımı konusundaki kendilerine özgü düşünce tarzlarının, öykünün yapısını ve düşünsel boyuttaki katmanlarını nasıl oluşturdukları ve bu durumun öykünün yüzeysel yapısındaki dil kullanımlarını nasıl etkilediği yine söz konusu dil kullanımlarından yola çıkılarak, öyküden seçilen tümcecik ve tümcelerle örneklendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Eleştirel biçembilim, bütüncül düzen, düşünceler bütünü (ideoloji), anlatı birim, önerme.

Abstract

Critical discourse stylistics which focuses upon the implicit and ideological background of the literary texts and which aims at providing an in-depth analysis of such texts, deals with certain subjective beliefs, norms, and values hidden in their deep structures. It also aims at introducing the readers to a procedure which trains them in critical reading. The aim of this study is also to provide an in-depth analysis of a short story written by a Turkish woman writer, in order to discover the ideology that lies behind it and to describe the way that the prevailing ideology is observable in the language of the story. When the ideology behind the story has been established, the issue of gender, which is one important aspect of that ideology will be exemplified with the clauses and sentences taken from the text.

Key Words: Critical stylistics, schema, ideology, narrative unit, proposition.

*H. Ü. Edebiyat Fakültesi İngiliz Dilbilimi Bölümü Öğretim Üyesi

Giriş

1950 ile 1980 yılları arasındaki dönemde biçembilim, yapısalcı ve dönüşümlü dilbilgisi gibi akımlardan büyük ölçüde etkilendi, araştırmacıların ilgi odağı oldu ve akademik bir disiplin olarak kabul edildi. Bu dönemde biçembilim, *şiir*, *dil* ve bunları *değerlendirme yöntemleri* ile ilgilendi. Biçembilimde, *biçimsellik* (formalism) ve *işlevsellik* gibi yaklaşımlar ayrıca önem kazandı. 1980'li yıllarda biçembilime gösterilen ilgi azaldı. Araştırmacılar, *düzyazı*, *durumsal bağlam* (situational context) ve *yorum* konularına yöneldiler (Carter ve Simpson, 1989: 17-18).

Son on yıl içindeyse biçembilimde bu özelliklere ek olarak söylem kazandı. Bu son yaklaşımda okuyucunun yazınsal metinlerden ne anladığından yola çıkılarak yeni yöntemler geliştirildi. Okuyucunun yazınsal metne karşı olan tutumu, onun yazınsal etkiyi ve biçemi nasıl çözdüğü araştırılmaya başlandı. Böylece *söylem biçembilimi* (discourse analysis) ortaya çıktı. Söylem biçembiliminde Hallyday ve Haynes gibi dilbilimciler etkin oldular (Erden, 1998: 18). Bu dal farklı dil kullanımlarının, farklı toplumsal ve durumsal bağlamlara göre nasıl ve ne tür anlamlar ve amaçlar kazandıklarını incelemektedir. Diğer bir deyişle, dille yapılan iletişimi gerçekleştiren kişilerin toplumsal ilişki ve kimliklerinin iletişimdeki anlamları nasıl etkilediğini araştırmaktadır (*International Encyclopedia of Linguistics*, 1992: 357).

Yazınsal metinlerde yazarın öncelendiği anlatı birimlerini incelemeyi hedefleyen geleneksel biçembilimin *biçimci* (formalist) ve *yapısalcı* (structuralist) yöntemlerine karşı çıkan söylem biçembilimi, yazınsal metinlerin dayandırıldıkları ve derin yapıların temellerini oluşturan düşünsel akımların (ideology) çözümlenmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Söylem biçembilimin amacı, yapısalcı biçembilimin aşırı nesnelliliğinin (objectivity) aksine, yazınsal metnin içinde bulunan kişisel inançları ve değerleri araştırmaya yöneliktir. Böyle bir yaklaşım, aslında okuyucuları eleştirel okumaya, yazınsal metnin yüzeysel yapısının gerisinde gizlenmiş olan ideolojileri fark etmeye ya da görebilmeye yönlendirir. Diğer bir deyişle, pedagojik bir yaklaşımdır bu. *Eleştirel biçembilim* (Critical stylistics) olarak da adlandırılan bu tür biçembilim okuyucuyu, öyküyü okurken şu sorulara yanıt aramaya yöneltir (Weber, 1992: 1-3):

1. Bir öykünün temelinde var olan ideolojiler, okuyucunun zihninde yeniden nasıl yapılandırılabilir?
2. Yazarın varsayımları nelerdir?
3. Öyküde kimin dünya görüşü ve dünyaya bakış açısı, söz konusu öykünün yapısının oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır? Yazarın mı? Anlatıcının mı? (Narrator) ya da öykü kişilerinden birinin mi?

Her öykünün bir yazarı vardır ve her öykünün içinde en az bir öykü kişisi bulunur. Öykü kişilerinin her biri kendine özgü bir ideolojiye sahiptir. Bu durum da öykünün yapısının adeta bir dizi tabakadan (layer) oluştuğunu gösterir (Weber, 1992:2-3).

Zellig Harris (1952) ve Roland Barthes (1966) gibi yapısalcı görüşü benimseyen dilbilimci ve yazın eleştirmenleri, anlatı metinlerinin yapılarının incelenmesi için öncelikle bu tür metinlerde kullanılan dilin dilbilim açısından betimlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Onlara göre, bu tür metinlerde, *tümcelerin* betimlenmesi ilk aşamadır ve betimlenmeyi gerektiren en üst birimleri oluştururlar. Çünkü tümceler metin içindeki *işlevlerin* (functions), *eylemlerin* (actions), *olguların* nasıl gerçekleştiğine işaret ederler. İşlevler, eylemler ve olgular ise tümcelerin ele alınmasından sonra incelenmesi gereken alt birimlerdir. Anlatı metinlerinde eylemler, işlevlerin bir araya gelerek birleşmelerinden oluşur. Yazınsal anlatı metinlerinde tümcelerin dilbilimsel olarak betimlenmesi, aslında, amaç değil, sadece bir araçtır. Dilbilimsel betimleme, dil ile öykü dışındaki gerçek dünyanın dilde temsil ediliş biçimleri arasında ilişki kurar. Bu durum da, bütüncül düzen kuramıyla yakından ilgilidir (Cook, 1994: 151-152). Barthes anlatı metinlerinin tüm anlamını gerçek dünyadan kazandığını; anlatının temelinde bulunan dizgenin arkasında ise gerçek dünyada yer alan toplumsal, ekonomik ve ideolojik dizgelerin var olduğunu belirtmektedir (Barthes, [1966] 1977: 115).

Amaç ve Yöntem

Bu araştırmanın amacı, öykünün derin yapısında bulunan iletilerin ve anlamların oluşturduğu bütüncül düzeni araştırmaya yöneliktir. Bu nedenle Jacques Weber'in (1992) öyküde bütüncül düzeni oluşturan olgular dizisi ve ideolojiyi incelemek amacıyla önerdiği ve James Joyce'un *Evelyn* adlı öyküsüne uyguladığı yöntem, İnci Aral'ın (1986) toplumda "kadın" konusunu ele alan *Ağda Zamanı* adlı öyküsüne uygulanmaktadır. Böylelikle, söz konusu öykünün derin yapısındaki kadın konusuyla ilgili olan yaygın ve baskın ideolojinin bu yapıyı nasıl oluşturduğu araştırılmaktadır. Ancak öyküyü bu yöneme göre incelemeye başlamadan önce, bu yöntemin kimi boyutlarını netleştirmek amacıyla, öyküde bütüncül düzen kuramı, öyküde "kadın" konusu ve kadın yazarların "kadın" konusuna bakış açısı, öykü dili ve ideoloji konularına kısaca değinilecektir.

Öykü ve Bütüncül Düzen Kuramı (Schema Theory)

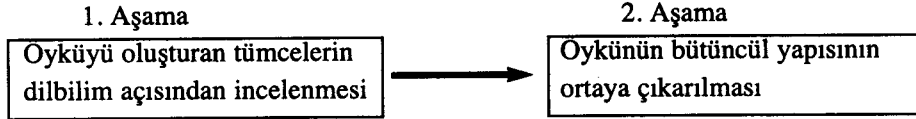
Bütüncül düzen kuramının temelleri ilk kez İngiliz psikolog Frederic Bartlett tarafından 1932'de atılmıştır. *Schema* sözcüğünün kullanımı Kant'a kadar uzanmaktadır ve *plan* ya da *ya da harita* anlamına gelmektedir. Bütüncül düzen kuramının temelinde, bir olgunun geçmiş zamanda yaşanan deneyimlerin ışığında yorumlanması gerekliliği yatmaktadır. (Cook, 1994: 14). Bartlett insanların bir olguyu algılamak ilk anda anlamadıklarını ve birer boşluk olarak kalan bölümleri, geçmişte benzer durumlarla karşılaştıkları zaman yaşadıkları deneyimlerin ışığında tamamladıklarını söylemektedir. (Bartlett, 1932: 14). Bu durum zihinsel süreçlerin işlemesi ile ilgilidir.

Öykü dili, yazarın kendine özgü dilbilimsel seçimlerinden oluşur. Okuyucu öyküyü

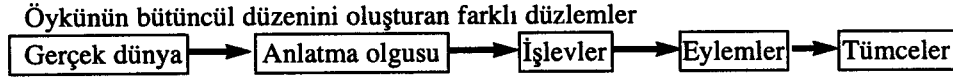
okurken öykü metninin içinde bir bütünlük, birliktelik ve kimi anlamlar bulunduğunu fark edecektir. Bu bütünlüğü, metni oluşturan dil yapıları arasındaki *bağdaşıklık* (cohesion), *bağlaşıklık* (coherence), ve metnin kendine özgü yapısı oluşturur. Bütüncül düzen, yazınsal dil ile okuyucunun zihninde bulunan öykü dışı dünya ile ilgili olan bilgi birikimleri arasındaki ilişkiyle bağlantılıdır. Bu ilişki okuyucu ile yazarın, öykünün içinde, dış dünya ile ilgili olan aynı bilgileri paylaştıkları yerlerde ortaya çıkar. Öykü metninin içinde okuyucunun zihinsel yetilerini uyaran ve anahtar sayılabilecek olan kimi dilbilim öğeleri vardır. Bu öğeler okuyucunun zihninde öyküyle ilgili bir düzenin oluşmasını sağlar. Kısacası, öyküde bütüncül düzen öykünün okuyucu tarafından algılanması ile ilgilidir. (Cook, 1994: 14-15).

Öykünün bütüncül düzeninin incelenmesindeki aşamaları ve söz konusu düzeni oluşturan düzlemleri aşağıda görüldüğü üzere özetlemek olasıdır:

Öyküdeki bütüncül düzenin incelenmesindeki iki aşama:

Şekil-1

Şekil- 2

Öyküde Kadın Konusu ve Kadın Yazarların Kadın Konusuna Bakış Açısı

Öyküde belirli bir ideolojiyle ilgili bilgi ve yaklaşımlar, yazar tarafından belirli bir çerçevede kullanılır ve geliştirilirler. Dolayısıyla, “kadın” konusuna değinen öykülere bakıldığında, yazarların yapıtlarında toplumun cinsel politikasını genellikle kendi bakış açılarından görüp yorumladıkları görülmektedir. Bilindiği üzere pek çok kadın içinde yaşadığı toplumun yerleşik ve tutucu değer yargılarının baskısı nedeniyle olaylara karşı tepki göstermeyen, etkenlikleri olmayan, başkalarının etkilerine katlanan, eylemsiz ve edilgin kişiler olarak görülmektedirler. Yazarlar da kadın imgelerini, sorunlarını, klişe kadın tiplerini, kendilerine özgü cinsel ideolojileri, cinsel tutum ve inançları ve kadınlara karşı aldıkları tavırları anlatırken kendilerine özgü dil yapıları ve kalıpları kullanırlar.

Kadın öykü yazarlarının, erkek yazarlardan farklı olarak nasıl bir gelenek oluşturdıkları konusunun incelenmesi öykünün dilbilimsel örüntüsünün betimlenmesiyle başlar. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* adlı kitabında yazar olarak kadına yönelik eleştiriyi ele alan Virginia Woolf (1924), Janet Kaplan (1975), Ellen Moers (1976), Elaine Showalter (1977) gibi eleştirmenlerden söz ederken şöyle demektedir:

Kadın yazarların ayrı bir geleneği vardır, çünkü tarihte kadınlar aynı türden baskılara maruz kalmışlardır. Bu durumda kadın yazarların dünyayı ve yaşamı, erkeklerden farklı şekilde algılamaları doğaldır, ama bu farklılık biyolojik bir ayırmadan kaynaklanmaz. Kadınların toplumda uğradıkları aynı türden baskıların bir sonucudur. Kadınlar toplum içinde bir alt-kültür oluştururlar ve bundan ötürü kadın yazarların ... dile getirdikleri yaşantılar, sergiledikleri davranışlar ve savundukları değerler arasında bir birlik, en azından bir benzerlik vardır. (Moran, 1994:234)

Bir öykünün dilbilimsel örüntüsünü oluşturan dil kullanımları *bilişsel toplumbilim* (cognitive sociology), *politik toplumbilim* (political sociology) ya da *düşünsel felsefe* (philosophy of mind) gibi disiplinlerle yakından ilgilidir. Dilbilimciler de bu dil kullanımlarını zihinsel süreçler bağlamında incelemek zorunluluğu duyarlar. Bu durum da onları, kaçınılmaz olarak, öykünün farklı insani boyutlarına götürecektir. Bu boyutlar şöyle sıralanabilir: Düşünce tarzları, bilinç, davranış, hareket, yorum, çıkarım, anlam ve kültür. (Burton, 1982: 197-200).

Öykü Dili ve İdeoloji

Her birey içinde yaşadığı toplumun kültürel, ideolojik ve kurumsal özellikleri tarafından şekillendirilmiş kendine özgü bir dil kullanımına sahiptir. Okuyucu bir öyküyü okurken yazarın dil kullanımını ve öykü metninin derin yapısında bulunan ideolojiyi anlamak durumundadır. Bunu gerçekleştirebilmek için de kendi dil kullanımından yola çıkar. Ancak okuyucu okurken yorumunu belirli bir dizgeye oturtmayı ve eleştirel bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlamalıdır. Öykünün yorumlanmasına yöneltilen dizgesel ve eleştirel yaklaşım biçembilimin temelini oluşturur. Öyküyü yorumlarken okuyucunun dizgesel ve eleştirel olması dil kullanımının toplumsal ve işlevsel yönleriyle ilişkilidir.

Okuyucu öyküyü okurken yaptığı çıkarımlarla anlamı oluşturur. Bunu gerçekleştiren öyküden öğrendiği yeni bilgileri, belleğinde daha önceden birikmiş olan eski bilgilerle birleştirerek çıkarımlarda (inferences) bulunur. Yine okuyucu öyküdeki anlamlara ulaşmak için öykü dışı gerçek dünya ile ilgili kendi bilgilerine dayanmak zorunluluğu duyar. Öyküdeki anlamlar yazarın, öykünün baş kişisinin ve diğer kişilerinin ideolojilerini de kapsar. Okur öyküdeki dil kullanımlarının derin yapılarında saklı olan bu ideolojilere kendi ideolojik varsayımlarından yola çıkarak ulaşır. Durum böyle olunca da, zaman zaman aynı öyküyle ilgili farklı yorumlar ortaya çıkar. Ancak benzer varsayımlara sahip olan okuyucuların birbirlerininine benzer yorumlar da yaptığı durumlar bulunmaktadır. Bu tür okuyucuların belirli bir yorumsal topluluk (interpretive community) oluşturdukları düşünülebilir. İşte bu tür okuyucuların sahip oldukları ve aynı türden olan varsayım dizileri de (set of assumptions) kısacası ideoloji (*düşünsel akım* ya da bir konunun temelinde bulunan *düşünceler bütünü*) olarak adlandırılabilir (Weber, 1992: 13-

14). Eleştirel dilbilim (Critical linguistics) açısından *ideoloji* toplumsal bir grup tarafından paylaşılan ve tartışmasız kabul edilen varsayımlar, inançlar ve değer dizgelerinden oluşur ve bir dili yazılı ve sözlü olarak kullanan kişinin söylediklerinin ve yazdıklarının toplumla nasıl bir ilişki içinde olduğunu tanımlar (Simpson, 1993: 6)

Weber'in (1992) öyküde bütüncül düzenin nasıl oluştuğunu dizgesel olarak tanımlamak amacıyla önerdiği yöntem, yazarın öyküdeki ideolojik dünyaları yapılandırırken kullandığı dilbilimsel öğeleri incelemeye yöneliktir. Diğer bir deyişle yazarın belirli bir konuyla ilgili inanç ve varsayımlarının öykü dilinde ortaya çıkış biçimlerini okuyucunun dizgesel olarak nasıl çözebileceğini gösterir. Ayrıca şu soruya da yanıt bulmaya çalışır: Acaba öykü kişileri sadece yazarın toplumu nasıl algıladığını göstermeye yarayan birer araç mıdır, yoksa okuyucuya alternatif dünya görüşleri mi sunarlar? Weber'in söz konusu yöntemi dört düzlemde oluşmaktadır (33-40).

- I. Öyküde konuşanları (yazar, öykünün baş kişisi, diğer kişiler, toplum) ve onların ideolojik bakış açılarını yansıtan dil kullanımlarının saptanması:
  - (1) Dilbilimsel bakış açısı (Linguistic point of view)
  - (2) Uzamsal bakış açısı (Spatial point of view)
  - (3) İdeolojik bakış açısı (Ideological point of view)
- II. Öyküde henüz gerçekleşmemiş olan olguları yansıtan anlatı birimlerine (narrative units) işaret eden dil kullanımlarının saptanması
  - (1) Açık olan birimler (Explicit Units)
    - a. Kiplik bildiren birimler (Modal Units)
    - b. Olumsuzluk bildiren birimler (Negated Units)
  - (2) Örtük olan birimler (Implicit Units)
    - a. Önsayıtı bildiren birimler (Presupposed Units)
    - b. Çıkarımlar sonucu ortaya çıkan birimler (Inferred Units)
- III. Öyküdeki kişilerin bilişsel dünyalarını yansıtan önermeleri (propositions) yansıtan dil kullanımlarının saptanması
  - (1) Yazarın dünyası
  - (2) Anlatıcının dünyası
  - (3) Baş kişinin dünyası
  - (4) Diğer kişilerin dünyası
- IV. Öyküdeki bilişsel dünyalar arasında var olan karmaşık ilişkileri yansıtan dil kullanımlarının saptanması.
- V. Öyküdeki farklı bilişsel dünyaların okuyucunun varsayımlarıyla karşılaştırılması.

Yöntem ve Bir Öykü: Ağda Zamanı

Bu yöntemin bir öyküye nasıl uygulanabileceğini İnci Aral'ın (1986) toplumda "kadın" konusunu işleyen *Ağda Zamanı* adlı öyküsünden seçilen örneklerle aşağıdaki şekilde açıklamak olasıdır. Ancak önce öykünün konusuna kısaca değinmek yerinde olacaktır:

Aral'ın öyküsünün baş kişisi Leman öykü boyunca, aynı yıl içinde Mart başı ile Mayıs ortası arasındaki zaman diliminde kendisi, annesi, iş arkadaşları, komşuları, evlenmeyi düşlediği sevgilisi Murat'la ilgili görüşlerini, duygularını ve eleştirilerini dile getirmektedir. Ortaokul mezunu olan Leman kendini iyi yetiştirdiğine ve diplomalı boş kafalı bebeklerden çok farklı olduğuna inanmaktadır. Dul bir ev kadını olan annesini hiç beğenmeyen Leman, Murat'ın hareketli annesine hayranlık duymaktadır. Ancak Murat'ın bir avukat kızla nişanlandığını ve kendisini küçümsediğini öğrenen Leman öykünün sonunda erkeklerin kendisi gibi kişilikli kadınlara katlanamadıkları sonucuna varır.

I. Öyküde konuşanları ve onların ideolojik bakış açılarını yansıtan dil kullanımları: (Bu tür dil kullanımlarını örneklemek için her biri birer anlatı birimi olan tümce ve tümce öbekleri seçilmiştir.)

(1) Dilbilimsel bakış açısı:

Öyküdeki bakış açısını dilbilim açısından incelemek için öyküyü anlatan sesin (narrating voice) dil kullanımını incelemek gereklidir. Örneğin, yazar öyküsünde *bağımsız* ama *dolaylı bir düşünce* tarzı (free indirect thought) kullanmıştır. Bu tarz bir anlatımda öyküyü anlatan kişinin (narrator) öyküde iletmek istediği düşünceler, öykünün baş kişinin (protagonist) düşünceleriyle yer yer örtüşebilir. Ancak, anlatan kişi yine yer yer öykünün baş kişinin ötesine geçer ve okuyucunun öyküye göstereceği tepkiyi yönlendirmek amacıyla baş kişinin düşüncelerini istediği biçimde düzenler ve vurgular. Bu bakış açısına göre öyküde kimin konuştuğu veya düşündüğü araştırılmalıdır. Öyküde bu bakış açısını incelemek için, okuyucu ya da araştırmacının şu sorunun yanıtını bulması gerekmektedir: Kim kimin hakkında ne düşünüyor ya da söylemek istiyor?

İnci Aral *Ağda Zamanı* adlı öyküsünde toplumda kadın konusundaki duygu, düşünce ve eleştirilerini, öykünün baş kişinin ağzından vermektedir, onun ötesine geçmemektedir. Bu anlatım ise öyküde bağımsız ve dolaysız bir anlatım tarzı oluşturmaktadır. Öykünün baş kişisi bir kadın olarak kendisini, annesini, kendinden daha eğitimli olan kadınları, erkekleri, toplumu, ve insan ilişkilerini kendi bakış açısından eleştirmektedir. Onun bakış açısı, aslında toplumdaki belirli bir kadın kesiminin de düşünce tarzı ve hayat felsefesini simgelemektedir. Leman çok geleneksel ve basit bulduğu annesinin şöyle eleştirmektedir.

(a) Leman'ın bakış açısından annesi:

ÖRNEK 1: Uyarsam, anlatsam değiştiremem. Göreneksiz, üstelik yeteneksiz. Kendine benzer komşularıyla bile anlaşamıyor. Geçimsiz, huysuz, geveze. Neden anneanneme çekmemiş. Ne hanım kadındı. O değil de ben benzemişim. .. Ne güzel dolma yapardı. (Aral, 1986:24)

Leman sürekli çatışma halinde olduğu annesinden nasıl utandığını annesinin ağzından şöyle aktarmaktadır.

ÖRNEK 2: Kızım var diye övünç duyamadım hiç. Kızım kendi havasında. Oraya buraya gider, en yüksek tabakadan insanlarla konuşur, beni götürmez. Utanıyor benden biliyorum. Kendine yakıştıramıyorsun. Ne derler, civciv çıktığı kabuğu beğenmezmiş. (Aral, 1986:23)

(b) Leman'ın bakış açısından Murat'ın annesi:

Leman'ın Murat'ın annesine duyduğu hayranlığın yavaş yavaş düş kırıklığına dönüşmesi öyküde sırasıyla şu örneklerle ortaya çıkmaktadır:

ÖRNEK 3: O soylu kadın hakkında ileri geri konuşup çileden çıkarıyor beni. Evlenince annemi yanımıza almayız. Kayınvalidemle oturmamız gerekir. Onu annemden çok seviyorum. (Aral, 1986:29)

ÖRNEK 4: Murat'ın annesi dernek başkanı oldu. Baktım gizliden istiyor, destekledim. Çok sevindi. Aman Leman yardımcı ol. Sensiz yürütemem diyor. Geçen gün evine uğradım. İşi çoktu. Ütüsünü yapıverdim. Beni gelini gibi benimsedi. (Aral, 1986:30)

ÖRNEK 5: Duyduğuma göre anası kendine kendine gelin güvey olmuş ayol, biz hiç düşünmedik demiş. (Aral, 1986:31)

(c) Leman'ın bakış açısından diğer kadınlar:

ÖRNEK 6: Avukat Recep Tunalı'nın karısı bir şoförle basılmış. Dernekte duydum dün. O kadını hiç gözüm tutmuyordu, yanılmamışım. Kocası da pısrıgın biri. Alırlar böyle kişiliksiz kadınları. Başları yanar. (Aral, 1986:29)

ÖRNEK 7: İl başkanı olmam söz konusu. Benden başka kim var bu işi adamakıllı çevirebilecek? Çoğu mahalle kadınları.... Mübeccel ablayla Murat'ın annesi sen ol diyorlar. (Aral, 1986:29)

ÖRNEK 8: Diplomalı boş kafalı bebeklerden olmadım. (Aral, 1986:27)

ÖRNEK 9: Murat geçen ay sonu ansızın nişanlandı. Eğri bacaklı boyalı saçlı bir avukat kızla. (Aral, 1986:31)

(d) Leman'ın bakış açısından erkekler

ÖRNEK 10: Şunu da anladım, erkekler kişilikli kadınlara katlanamıyorlar. Süheyla bilgiç bilgiç pozlara girip çok konuşuyorsun, erkekler sevmez bunu dedi. (Aral, 1986:31)

(e) Leman'ın bakış açısından Murat

ÖRNEK 11: Murat biliyor bunları. Anlıyor beni, değerlendiriyor. (Aral, 1986:28)

ÖRNEK 12: Murat kınadı. Kasaba kızı mısın sen. İleri görüşlü sanıyordum seni.... dedi. (Aral, 1986:29)

(f) Leman'ın bakış açısından toplum ve insan ilişkileri

ÖRNEK 13: Bunlar beni ne sanıyor? Kala kala bir ilkokul öğretmenine mi kaldım? Bir kez gör gez anlaş diyor. Tamam. Bunu yapmaya kalkıştın mı açarlar ağızlarını... Toplumun çürük, anlamsız yargılarına karşı koyabilecek düşünce yapısın-

dayım elbet... Aldırmam ben onlara... Ama toplumu da yadsıyamam. Bana duydukları saygıdan, beğeniden uzak kalmak yıkar beni. (Aral, 1986:27)

Görüldüğü üzere, 3-13. Örnekler kendi aralarında beklentiden düş kırıklığına doğru dönüşüm gösteren bir *dolanım* (cycle) oluşturmaktadır.

(2) Uzamsal bakış açısı

Bu tür bakış açısı öykünün okuyucu tarafından izlendiği kamera açısı olarak düşünülebilir. Bu bakış açısında, öyküdeki nesnelerin ve olayların, kimin kimin gözleriyle nasıl görülmesi gerektiği ya da görüldüğü önemlidir. Dolayısıyla da, öyküde bu tür bakış açısını bulabilmek için, okuyucunun şu sorulara yanıt araması gerekmektedir: Olayları izleyen, nesnelere gören kimdir? Bu kişinin özellikleri nelerdir? Kişi, nesne ve olayları nasıl görmekte, nasıl betimlemektedir? Okuyucu, Aral'ın öyküsündeki olayları, kadın ve toplum konularına yönelik eleştirileri ve nesnelerin nasıl olduklarını *belirli bir zaman dilimi içinde ve mekanda*, öykünün baş kişisi Leman'ın gözlerinden izlemektedir. Mekan Leman'ın evi, işyeri ve nişanlısı Murat'ın evidir. Zaman dilimi ise Mart başı ile Mayıs ortası arasındaki iki buçuk aylık bir süredir. Yazar bu mekanlarda ve bu süre içinde Leman'ın davranışını, düşünce tarzını ve fiziksel özelliklerini, her biri birer anlatı birimi olan şu tümcelerde belirtmektedir:

(a) Leman'ın kendi fiziksel özelliklerine ve diğer nesnelere bakışı:

ÖRNEK 14: Giysilerime uydururum çoraplarımı. Mavi eteğimi giydiğimde lacivert çoraplarım kirli ise ne yapacağım? (Aral, 1986: 23)

ÖRNEK 15: Cildim yağlanıyor mu ne? Yatarken tıraş fırçasıyla derinlemesine temizlemeli. Ardından canlandırıcı tonik. Nemlendiriciyi de değiştirmem gerek. (Aral, 1986: 22)

ÖRNEK 16: Anneme kırk kez söyledim. Kızartma köfteleri diye. Sahanda yap-sa olmaz. Yemeklere az yağ koy, bu dondurulmuş çiçek yağları mideme dokunur... Sirkeli salata yiyemiyorum. Bulaşıkları iyi durula, deterjan artıkları kanser yapıyormuş, konserve zararlı diyorum. Aldırdığı yok. (Aral, 1986: 22)

ÖRNEK 17: Siyah çorap moda bu yıl. Yakışıyor bana, bacaklarım güzeldir. Ötümüzdeki ay derneğin balosu var. Siyah, yakası açık uzun etekli bir giysi diktiriyorum. Baloda dikkat çekeceğim kesin...(Aral, 1986: 29)

(b) Kendi bakış açısından Leman'ın kişilik özellikleri

ÖRNEK 18: Müdürle takıştım Angaryaya dayanmam. (Aral, 1986: 21)

ÖRNEK 19: Sıradan insanlarla ilişki kuramıyorum. Özümde yaradılıştan gelme bir soyluluk taşıdığının farkındayım. (Aral, 1986: 22)

ÖRNEK 20: Babasız büyüdüm. Dengesiz bir ananın elinde yıpranmadan, yenilmeden bugüne geldim. Ortayı bitirir bitirmez çalışmaya başladım. On beş yıldır evin bütün yükü bende. Okuyamamış olmanın acısı tükenmiyor yüreğimde, ama

kendimi yetiştirdim. Elime geçeni okudum. Diplomalı boş kafalı bebeklerden olmadım. Kimi kez, sıradan bir kız olsaydım belki daha mutlu olurduym diye düşünüyorum. Kusursuzları aramak giderek tüketiyor beni. . (Aral, 1986: 27)

(c) Diğer öykü kişilerinin bakış açısından Leman ın kişilik özellikleri

(1)Kendi annesinin bakış açısı:

ÖRNEK 21.... Evlenemedin gittin. Beğenemedin kimseleri. (Aral, 1986: 26)

ÖRNEK 22: Kızım kendi havasında. Oraya buraya gider. En yüksek tabakadan insanlarla konuşur. . (Aral, 1986: 23)

Annesi, kızının kendisini üstün gören tavırlarının farkındadır.

(d) Murat'ın annesinin bakış açısından Leman:

ÖRNEK 23: Leman'cığım ne ince, ne bulunmaz kızsın. (Aral, 1986: 28)

Murat ın annesi, Leman ın kendisine hizmet etmesini salamak amacıyla onu şımartma yolunu seçmekte, Leman ın kendi kendisiyle ilgili hatalı yargılarını pekiştirmektedir.

(e) Murat'ın bakış açısından Leman:

ÖRNEK 24: Leman, kafası çalışan kadın o kadar az ki diyor bana. (Aral, 1986: 22)

Murat'ta annesi gibi Leman'ı şımartma yolunu seçmekte ve belki de onun annesine yardım etmesini sağlamak istemektedir. Aslında öykünün içinde Murat'ın böyle bir amacı olduğunu belirten herhangi bir tümce yoktur. Ancak öykünün sonunda, Murat'ın annesi dernek başkanı olduktan sonra, Murat'ın herhangi bir açıklama getirmeden Leman'ı terk etmesi ve avukat bir kızla nişanlanması okuyucunun böyle bir çıkarımda bulunmasına neden olmaktadır. Öte yandan Leman, Murat'ın dolaylı anlatımından onun kendisinden söz ettiği çıkarımında bulunmakta, kendisinin toplumda az sayıda bulunan akıllı kadımlardan birisi olduğu düşüncesini pekiştirmektedir.

(3) İdeolojik bakış açısı:

Kavramsal (conceptual) bakış açısı olarak da adlandırılabilir olan bu tür bakış açısına yukarıda sözü edilen diğer iki bakış açısından yola çıkarak ulaşmak olasıdır. Öyküde ideolojik bakış açısını bulabilmek için okuyucunun ya da araştırmacının öyküdeki şu soruya yanıt araması gerekmektedir: Öyküde gören, düşünen ya da konuşan kişi, gördüğü, düşündüğü ya da konuştuğu şeyleri nasıl şekillendiriyor? Bu sorunun yanıtı, dilbilimsel açıdan, öyküdeki kişinin düşüncelerini dile getirirken, koşul {- (y) sA}, istek {- AyIm}, zorunluluk {-mAlı}, gücüllük {- (y)AbII}, anlatı {-mİş}, ikaz bildiren kiplerden hangilerini kullandığını araştırmak gerekmektedir. Öyküde ideoloji, öyküdeki kişilerin kullandıkları, tümcelerin eylemini şekillendiren kipin (mood) incelenmesiyle netleşecektir. Kornfilt'in de belirttiği üzere kip, konuşan kişinin söylediği tümcenin işaret ettiği gerçeğe karşı takındığı tavrı gösterir. (Kornfilt, 1997: 366). Aral'ın öyküsünün hem

baş kişisi hem de anlatıcısı olan Leman kendisini evlenmediği için eleştiren annesi hakkındaki düşüncelerini anlatırken, hem kendisinin hem de annesinin toplum içindeki ve kendi dünyalarındaki yetersizliklerini olumsuzluk ekiyle bütünleşen gücüllük kipini kullanarak belirtir:

ÖRNEK 25: Düş kuruyor. Kim ister onu, ben *katlanamazken*. Bırakır giderim evlenince. Otursun evinde. Barışık *olamıyoruz* hiç. .. Bütün suç onda mı? *Bilemiyorum*. Bencilliklerimizi *atlayamıyoruz*. *Aşamıyoruz* kendimizi. İçimizdeki bilinçsiz öfkeleri birbirimize yöneltiyor, açığa *koyamıyoruz*. (Aral, 1986: 25)

Kendisini ve annesini yargılayan Leman'ın kullandığı olamıyoruz, atlayamıyoruz, aşamıyoruz, koyamıyoruz yüklemelerinin yapısı [*eylem + gücüllük kipi eki + olumsuzluk eki + şimdiki zamanda süreklilik eki + 1. Çoul kişi eki*] şeklindedir. Bu dil yapısı annenin toplum içindeki ve evdeki yaşamlarında fiziksel ve duygusal başarısızlıklarını ve yetersizliklerini yansıtmaktadır. Yine Leman'ın kullandığı otursun yüklemi ise [*eylem + istek kipi eki*]’nden oluşmakta ve anne-kızın bu yetersizliklerine Leman'ın kendi bulunduğu çözümü gerçekleştirmeyle dilemesini yansıtmaktadır. Öykünün tümüne bakıldığında Leman'ın ve annesinin kullandığı tümceler *çoğunda dilek kipi ve gücüllük kipiyle birlikte kullanılan olumsuzluk eki* bulunmaktadır. Bu tür dil kullanımları, her iki kadının da mutluluk ve daha iyi koşullarda bir yaşam beklentisi içinde olduklarına, içinde buldukları durumu küçümsediklerine, ellerinde olanla yetinmek istemediklerine, ancak fiziksel ve ruhsal yetersizliklerinin de farkında olduklarına işaret etmektedir:

ÖRNEK 26: Fişsiz kömür çok pahalı *alamam*. (Aral, 1986: 26)

ÖRNEK 27: ... mutemetle atıştım... Üç aylık birikmişimi alacağım, *hazırlayamadı* gitti. Sersem herif. (Aral, 1986: 26)

ÖRNEK 28: İçim sıkılıyor Leman. Bu evi kiraya *versek*, düz ayak bir kata *çıksak* diyorum. (Aral, 1986: 26)

ÖRNEK 29: *Evlenemedin* gitti. *Beğenemedin* kimseleri... Damadım deyip *bağrıma basamadım*. (Aral, 1986: 26)

ÖRNEK 30: Büyük *kentte olsam* çoktan biri kapardı beni. . (Aral, 1986: 27)

ÖRNEK 31: *Okuyamamış* olmanın acısı tükenmiyor yüreğimde...sıradan bir kız *olaydım* belki daha mutlu olurdu. . (Aral, 1986: 27)

ÖRNEK 32: Küçümsenecek bir kız *olamam* ben. . (Aral, 1986: 29)

ÖRNEK 33: ...Murat bana öteden beri yakınlık duymuş ama *söyleyemiyormuş* .. Duygularımızın bizi hangi sonuca götüreceğini *bilemezmişiz*... . (Aral, 1986: 29)

ÖRNEK 34: Evlenince annemi yanımıza *alamayız*. Kayınvalidemle *oturmamız gerekir*. (Aral, 1986: 29)

ÖRNEK 35: *Ben aç duramam* kızım . (Aral, 1986: 30)

ÖRNEK 36: Erkekler kişilikli kadımlara *dayanamıyorlar* (Aral, 1986: 31).

Yukarıdaki örneklere bakıldığında *hazırlayamadı, dayanamıyorlar, duramam, okuyamamış, olamam, söyleyemiyormuş* gibi eylemlerde gücüllük kipiyle olumsuzluk eki birlikte kullanılmaktadır. Bu durum da öykünün baş kişinin yaşamında özlem duyduğu hiçbir eylemi gerçekleştiremediğine, elde etmek istediklerine ulaşamadığına işaret etmektedir. Yine aynı durum Leman'ın gerek içinde bulunduğu zaman diliminde gerekse gelecekte dilediklerine ulaşamayacağını göstermektedir çünkü gerekli olan koşullar istediği yönde oluşmamaktadır.

Yine örneklere bakıldığında az sayıda da olsa *istek* (versek, çıksak), *koşul* (olsam, olaydım), *zorunluluk* (oturmamız gerekir) kipleri görülmektedir. Aral'ın *Ağda Zamanı* adlı öyküsünün bütüncül düzenini oluşturan olgular aşağıda verilen sıraya göre yüzeye çıkmaktadırlar:

1. *İstek* Anne ve kızın kendi bakış açıları doğrultusunda kimi istekleri vardır: (Örnek: 26, 35)
2. *Koşul* Bu isteklerin gerçekleşmesi için kimi koşulların uygun olması gereklidir: (Örnek: 28, 30, 31)
3. *Zorunluluk* Anne ve kızın uymak zorunda oldukları kimi yükümlülükler vardır: (Örnek: 34)
4. *Gücüllük* Öyküde gücüllük sürekli olarak olumsuzlukla birlikte ortaya çıkmaktadır çünkü isteklerin yerine gelmesi için gerekli olan koşullar, kimi zorunluluklar nedeniyle olumsuz bir yöne doğru sürüklenmektedir: (Örnek: 27, 29, 32, 33, 36).

II. Öyküde henüz gerçekleşmemiş ya da hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan olayları yansıtan anlatı birimleri ve bunları belirten dil kullanımları.

Bu tür birimler, öykünün ideolojik temelini oluşturur. Bu birimler, öykü kişilerinden biri tarafından gerçekleşmesi çok istenen belirli olay ya da durumların, öykünün bütüncül düzenine hakim olan ve öykü kişinin kimi yetersizlikleri nedeniyle, hiçbir zaman değiştiremeyeceği gerçeklere ters düştüğü için, nasıl gerçekleşemediğini betimler: dolayısıyla öykünün genel düzeninde gerçeklerle gerçeklere ters düşen olgular arasında aykırılık (contrast) oluşturan bir *dünya* oluşur. Böylece de okuyucu, henüz gerçekleşmemiş olan olayları yansıtan birimlerden yola çıkarak yaptığı çıkarımlar sayesinde, öykünün düzenini oluşturan yapıları, zihninde yeniden oluşturur. Bunu yaparken de kendi varsayımlarından, ön yargılarından ve bilgilerinden yola çıkar. Aral'ın öyküsündeki bu tür birimleri iki grupta incelemek olasıdır:

(I) Açık olan birimler

(a) Kiplik belirten birimler

Bu tür birimleri içeren tümceler *istek, koşul, gücüllük* ve *söylenti* kiplerini yansıtan

yüklemlere sahiptirler ve belirli bir gerçeği değil de, söz konusu olayla ilgili kişinin, öykü zamanı içinde o gerçeğe aykırı düşecek olan kişisel yorumunu, beklentisini ve sonuçta da düş kırıklığını belirtirler. Bu durumu açıklamak için ideolojik bakış açısı adlı bölümde verilen kimi örnekleri tekrar ele almak yerinde olacaktır:

- (I) Örnek 29 da Leman'ın annesi kızının *evlenmemesinin* nedenini onun kimseleri beğenmemesine bağlayarak kızının üstün, zor beğenen ve seçici birisi olduğuna inanmaktadır. Ancak bu inanç Leman'ın öykünün sonunda nişanlısı ve ailesi tarafından beğenilmeyerek terk edilmesi gerçeğiyle aykırılık oluşturmaktadır.
- (II) Örnek 31'de, "*sıradan...olsaydım mutlu olurum*" *koşul* tümcesini kullanarak diğer kadınlardan, özellikle de üniversite mezunlarından üstün olduğunu kendi kendine kanıtlamak isteyen Leman, öykünün sonunda mutsuzluğunun nedeninin sıradan bir kız oluşu gerçeği olduğunu anlayacaktır.
- (III) Örnek 32'de *küçümsenecek* bir kız olmak istemeyen Leman öykünün sonunda nişanlısı ve ailesi tarafından gerçekte küçümsendiği, ancak bunun farkında olmadığı ve kendini öykü boyunca aldattığı gerçeğini fark edecektir.
- (IV) Örnek 33'de, Leman, nişanlısının karşılıklı duygularının kendilerini nereye götüreceğini bilemeyeceklerini söylemesini, okuyucuya, şüphe bildiren *söylenti* (dubitative) kipiyle şöyle aktarmaktadır: "Duygularımızın bizi hangi sonuca götüreceğini *bilemezmişiz.*" Aslında nişanlısı Leman'a sonucun olumsuz olabileceğini ima etmektedir ancak Leman bunu olumlu olarak algılamakta, nişanlısının kendisini aldatabileceğine ihtimal vermemekte ve yine öykünün sonunda gerçeğe karşılaşıncaya düş kırıklığına uğramaktadır.

b. Olumsuzluk belirten birimler

Bu tür birimler de öyküdeki kişinin kişisel beklentilerini ve düş kırıklıklarını yansıtır.

ÖRNEK 37: Doktor *anlamadı. İlacı yaramıyor.* (Aral, 1986:23)

Doktorun anlamasını ve verdiği ilacın iyi geleceğini sanan ve bu fikirden memnun olan Leman sonuçta yaptığı bu tahmini düş kırıklığına uğrayarak açıkça reddetmek zorunda kalacaktır.

ÖRNEK 38: Erkekler kişilikli kadınlara *katlanamıyorlar* (Aral, 1986: 31)

Kendisinden daha eğitilmiş olan kadınlardan daha kişilikli ve akıllı olduğuna inanan Leman, Murat'ın kendisini bu nedenlerden dolayı "üniversite mezunu boyalı bebeklerden" daha üstün gördüğünü ve tercih ettiğini sanmaktadır ve bu durumdan hoşnuttur. Oysa Murat tarafından terk edilince nasıl bir yanılığın içine düştüğünü fark eder. Dolayısıyla erkekler kişilikli kadınları istiyorlar fikrini düş kırıklığına uğrayarak reddetmek zorunda kalır. [katlan + a + mı + yor + lar] yüklemdeki gücüllük eki {-a} ve olumsuzluk eki {-mı} Leman'ın bakış açısına göre erkeklerin böyle kadınlara katlanma beceri ve gücünden yoksun olduğunu göstermektedir.

(2) Örtük olan birimler

a. Ön sayıltı belirten birimler

Öyküdeki kimi birimler diğer birimlerin ön sayıltısı olabilir:

ÖRNEK 39: (1) Günün belirli saatlerine *sıkıştırılmış oyalanmalardan* öte ne var yaşamımda? (2) Tümünün uydurulmuş *avuntular* olduklarını gece olup da kendimi evde buluverince anlıyorum. (Aral, 1986: 24)

Birinci ve ikinci tümcelerdeki edilgen eylemlerin (sıkıştırılmış ve uydurulmuş) ön-sayıltıları olarak derin yapıda her ikisinde müşterek olan iki ayrı özne vardır: Toplum ve Leman'ın kendisi. Dolayısıyla da, bu tümcelerin yorumu ve genişletilmiş biçimi şöyle olacaktır:

ÖRNEK 40: Günün belli saatlerine kendim/toplum tarafından sıkıştırılmış oyalanmalardan öte ne yaşamımda? Tümünün kendim/toplum tarafından uydurulmuş avuntular olduklarını gece olup da kendimi evde buluverince anlıyorum.

Bu durum da, Leman'ın sadece toplum tarafından değil, aynı zamanda kendisi tarafından da baskı altında tutulduğunu göstermektedir.

b) Çıkarımlar sonucu ortaya çıkan anlatı birimleri

Okuyucu, öyküde anlam açısından var olan kimi boşlukları belirli dil yapılarından kendi bilgi birikimlerine ve varsayımlarına dayanarak gerçekleştirdiği çıkarımlarla dolduracaktır. Öykünün yüzeysel yapısında varlıkları, dil kullanımlarıyla açıkça belirtilmediği için yokmuş gibi görünen ve ancak çıkarımlarla bulanabilen kimi anlatı birimleri, öykünün kişilerinin genel özelliklerine katkıda bulunurlar.

ÖRNEK 41: (1) İçimizdeki bilinçsiz öfkeleri birbirimize yöneltiyor, açığa koyamıyoruz. (2) kapılarımız kapalı. (3) Yaşadığımız aynı yokluk oysa. (4) Onunki geçmiş yoklukların birikimi sürüp giden. (5) Benimki umuttan kesilmeden çoğalan... (6) Ben daha yoksulum.(7) O tanıdı, tattı, bildi kadınlığımı. (8) Kısa da sürse yaşayıp yitirdi.(9) Bende yaşanmamış özlemler yoğunlaşıyor... (Aral, 1986: 27)

Örnek 41'deki her tümce, geniş çağrışım alanları olan (*öfke, kapılarımız kapalı, yokluk, umuttan kesilme, yoksul, yitirdi, yaşanmamış özlemler*) anahtar sözcük ya da sözcük öbekleri içermektedir. Okuyucu okurken bu tümcelerde anahtar sözcüklerle ilgili kimi sorular soracak ve bunlara kendi varsayımları ve yorumları dorultusunda yanıtlar bulacaktır. İşte bu yanıtlar da, okuyucunun , öyküdeki anne-kız çatışmasının derin yapısıyla ilgili kimi kişisel çıkarımlarını oluşturacaktır:

Tümce 1: Anne kızın bilinçsiz öfkesinin nedeni nedir? Bu öfke neye karşıdır? Okuyucu, *bilinçsiz öfke* ad öbeğinden yola çıkarak, anne-kızın beklentilerinin yaşamları boyunca duygusal ve ekonomik yetersizlikleri nedeniyle gerçekleşmemesi sonucu ayrı ayrı ve birlikte topluma karşı duydukları çıkarımında bulunacaktır. Tümce 2: Hangi kapılar neden kapalıdır? Kişiler neden böyle hissetmektedir? Okuyucu bu tümceden birbiriyle bağlantılı iki ayrı çıkarımda bulunacaktır: (i) *Şansın kapıyı* çalacağı inancını hatırlattığı için, anne-kızın şanslarının olmadığına

inandıkları, (ii) Örnek 29'da *annenin damadım deyip bağrıma basamadım* tümcesine gönderimde bulunarak baba ya da koca vasıfları taşıyan bir erkeğin kapılarını çalmaması.

Tümce 3-4, 6: Yokluğun ve yoksulluğun nedenleri nelerdir? Yokluk sözüyle ne kastedilmiştir? Okuyucu *yokluk* ve *yoksulum* sözcüklerinden *para, baba, eş, mutluluk, başarı, eğitim* ve kendi kendisiyle barışıklık gibi farklı konularda anne-kızın yetersiz oldukları hakkında çıkarımlarda bulunmaktadır.

Tümce 5: Baş kişinin umuttan kesilmesinin nedeni ve çözümü nedir? Okuyucu, Leman'ın *umuttan kesildiği için çoğalan yokluğunun* geciken bir evlilik ve yaşın ilerlemesi olduğu çıkarımında bulunacaktır.

Tümce 8: Yitirilen nedir? Yitirilen şey ya da kimse tüm umutsuzlukların nedeni midir? Okuyucu, *yitirdi* yükleminden, *boşanma* ya da ölüm nedeniyle bir eşin kaybedildiği çıkarımında bulunacaktır. Ancak yitirmek eylemi daha ziyade *ölüm* olgusunu çağrıştıracaktır.

Tümce 9: Yaşanmamış özlemler ve nedenleri nelerdir? Okuyucu bu sorunun yanıtının mutlu bir evliliğin gerekleri olduğu ve Leman'ın bunlara erişmek istediği çıkarımında bulunacaktır.

Görüldüğü üzere, okuyucu nedensel bağlantılar, imalar, çarışım aracılığıyla çıkarımlarda bulunmaktadır. Örneğin, Leman'ın bir kasabada yaşadığına, 30. Tümcedeki koşul tümcesinden yapılan çıkarımlarla ulaşmak olasıdır. Leman bu tümcede büyük kentte olmadığı için evlenemediğini ima etmektedir.

Leman'ın öykünün sonunda bir yenilgiye uğrayacağı, bu olgu gerçekleşmeden önce, öyküde kimi anlatı birimleri aracılığıyla ima edilmektedir. Bu birimler öykü içinde aralarında belirgin aykırılıklar bulunan ikili karşıtlıklar şeklinde ortaya çıkmaktadır ve Leman'ın yenilgiye uğramasını hazırlayan ve onun toplumsal konumuyla ilgili olan yanılgılarını yansıtmaktadır:

1. *Murat'ın annesi – Diğer kadınlar* (Leman nişanlısının annesi dışında tüm hemcinslerini küçümsemektedir. Buna annesi de dahildir.) 1-13. Örnekler.
2. *Kendi fiziksel görünümü- Üniversite mezunu boyalı bebekler* (Leman kendi fiziksel görünümünü önceleemektedir) 14-20 örnekler
3. *Soyluluk- Sıradanlık* (Leman kendi soyluluğunu vurgulamaktadır. Kendisi ve Murat'ın annesinin dışında herkesin sıradan olduğunu düşünmektedir) 19-20 örnekler.
4. *Eğitimsiz- Eğitilmiş* (Leman böyle bir ayırım yaparken kendini eğitimsiz olduğu halde üstün görmekte, üniversite mezunu kadınları boş kafalı olarak nitelendirmektedir.)
5. *Dar çevre (Kasaba) – Geniş çevre (Büyük kent)* (Leman evlenememesinin nedenini büyük kentte olmamasına bağlamaktadır)

Leman'ın yukarıdaki sıraya göre kendisini Murat'ın annesiyle özdeşleştirilmesi, üstün ve soylu görmesi, eğitimsiz oluşu ve bu haliyle büyük kentte olmuş olsaydı üstün olduğunu varsaydığı tüm erkeklerin kendisiyle evlenmek isteyeceğini sanması, okuyucuya Leman'ın yanılgı içinde olduğu, öykünün sonunda düş korokluğuna uğrayacağı konusunda imalarda bulunmaktadır.

III. Öyküde kişilerin bilişsel dünyalarını yansıtan önermeleri yansıtan dil kullanımları:

Aral'ın öyküsünde dört tür konuşan ve bunlara bağlı olarak da dört tür dünya vardır:

(1) Yazarın dünyası: Kendisi de kadın olan yazar öyküsünde yaşı ilerlemiş bekar bir kızın, annesinin, nişanlısının, komşularının ve iş arkadaşlarının kişiliklerinde, toplumun belirli bir kesimine ve bu kesimdeki hemcinslerine olan bakış açısını yansıtmaktadır.

(2) Leman'ın dünyası: Öykünün baş kişisi olan Leman'ın kendi fiziksel özelliklerine, kişiliğine, davranışlarına, annesine, nişanlısına ve ailesine, komşu ve iş arkadaşlarına hemcinslerine, erkeklere ve topluma olan bakış açısını yansıtmaktadır.

(3) Diğer kişilerin dünyası: Leman'ın annesinin, nişanlısının ve ailesinin, komşu ve iş arkadaşlarının ona olan bakış açısını yansıtmaktadır.

(4) Toplumun belirli bir kesiminin yaşama ve evde kalmış, orta öğrenimli, çalışan bir kadına bakış açısını ve tutumunu yansıtmaktadır.

IV. Öyküdeki bilişsel dünyalar arasında varolan karmaşık ilişkileri yansıtan dil kullanımları:

Aral'ın öyküsünün bütüncül düzenini, öykünün sıradan bir kadın olan Leman'ın çevresinde oluşan farklı bilişsel dünyalar oluşturmaktadır. Aslında bu dünyaların her biri kendi içinde birer dizgedir ve öyküde çıkış sıralarına göre Leman'ın *aşk*, *aile*, *iş* ve *arkadaşlık* dünyalarıdır. Yazar öyküde 1. Kişi tekil ekini kullanarak Leman'ın ağzından konuştuğu ve onun gözleriyle gördüğü için onun kendi kendisini ve çevresini eleştirmesine yanılığ ve düş kırıklıklarına katılmaktadır. Ancak yazarın bu tutumu Leman'la aynı konumda olduğu için, ya da onunla aynı yaşam deneyimini paylaşmış olduğu için değildir. Yazarın amacı okuyucusunu Leman'ın simgelediği bir kesim kadın ve onun toplumdaki sorunları hakkında bilgilendirmektir. Öyküde Leman'ın düşünce tarzını belirleyen ve dizgeselleştiren etkenler, onun *aşk*, *aile*, *iş* ve *arkadaşlık* dünyalarıdır. Leman'ın öyküdeki kendi bütüncül düzeni hatalı yorumlarından, varsayımlarından, önyargılarından ve iki buçuk aylık bir zaman dilimi sonunda gerçekle yüz yüze gelmesinden, umudunun düş kırıklığına dönüşmesinden oluşmaktadır. Yazarın görevi Leman'ı kendi yanılıklarını görmeye yöneltmektir. Ancak Leman, öykünün sonunda son bir gayretle kendi yenilgisini karşı cinse yansıtmaya çalışacaktır:

ÖRNEK 42: Boyun eğmeyi öğrenmem gerek. Yakınmasız ve güçlü. Değmeyecek insanlara değer vermişim... Erkekler kişilikli kadınlara katlanamıyorlar. (Aral, 1986: 310)

V. Öyküdeki farklı bilişsel dünyaların okuyucunun varsayımlarıyla karşılaştırılması:

Yazar kadın okuyucusunun Leman'la özdeşleşmesine izin vermemektedir. *Okuyucu, Leman tipi kadınları tanımaya ve onları eleştirmeye yönlendirilmektedir.* Bu durum ken-

disinin de Leman'la aynı düzlemde bulunduğunu hissedene, onunla aynı deneyim ve duyguları paylaşmış olduğunu varsayan kadın okuyucu içinde geçerlidir. Bunun nedeni de yazarın, Leman'ın dünyası ile toplumsal gerçekleri birbirlerine aykırı konumlarda tutmasında yatmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek için de yazar Leman'ın düşünsel ve duygusal dünyasını ön plana çıkararak önelemektedir. Ancak, okuyucu *Leman'ın öncelenen dünyasının arka planında, değişmez toplumsal gerçekler bulunduğu* ve Leman'ın öncelenen dünyası ile bu toplumsal gerçekler arasında aykırılıklar bulunduğunun hep farkındadır. Okuyucu bu aykırılıkların düş kırıklığına neden olacağını farkındadır.

Sonuç

Öykünün derin yapısında bulunan düşünsel akımlar ya da düşünceler bütününe öykü metninin yüzeysel yapısında bulunan farklı dil yapılarını inceleyerek ulaşmak mümkündür. İdeoloji olarak da adlandırılabilen bu düşünceler bütünü öykü kişilerinin her birinin ve öykünün bir bütün olarak kendisinin bütüncül düzenini oluşturur. Bu düzen dizgeseldir. Dizgesellik okuyucunun öykünün bütüncül düzenini oluşturan kimi dizgeleri, belirli bir çerçeve içinde yine dizgesel olarak çözümlemesini gerektirir. Okuyucu, bunu gerçekleştirebilmek için de, öykünün metnini oluşturan tümcelerinin gerek içlerinde, gerekse aralarında var olan nedensel bağlantılardan (causal links) yola çıkarak, öykünün yüzeysel yapısında görülmediği için eksikmiş gibi görünen kimi iletileri yaptığı çıkarımlar sayesinde bulur. Weber in önerdiği yöntemin ışığında, okuyucu, Aral'ın toplumun kadına bakış açısını ele alan öyküsünü okurken, öykünün temelini oluşturan ideolojileri zihninde yeniden yapılandırır, yazarın varsayımlarını tahmin eder ve öykünün bütüncül düzeninin oluşumunda yazarın dünya görüşünün mü, yoksa öykünün baş kişinin dünyaya bakış açısının mı etkin olduğunu tahmin eder. Bunu gerçekleştirirken de öykünün yüzeysel yapısını oluşturan tümcelerinin içerdikleri açık ve örtük bilgileri çözümler. Bu araştırmada inceleme konusu olan öyküde düşünceler bütünü şu şekillerde ortaya çıkmaktadır:

1. Okuyucu, öykünün derin yapısını oluşturan düşünceler bütününe iki ana dizgeden oluştuğunu fark etmekte ve bu dizgeleri zihninde aşağıdaki biçimlerde yeniden yapılandırabilmektedir:

A- Baş kişinin oluşturduğu düşünsel dizge: Bu dizge baş kişinin kendini, öykünün uzamsal boyutunda toplumun gerçeklerini kimi zaman kasıtlı olarak görmezlikten gelerek aldatmasıyla başlamakta, öykünün sonunda ise gerçekleri düş kırıklığını ve yanılığını kabul etmek zorunda kalmasıyla son bulmaktadır. Ancak, öykünün sonunda, baş kişi, son bir gayretle yenilgiyi reddetmeye çalışmaktadır. Bu dizge aslında üç ayrı yan dizgeden oluşmaktadır:

- (a) *Baş kişinin nişanlısının oluşturduğu dizge:* Bu dizge öykünün başında olumlu bir görüntüyle başlamakta, öykünün sonunda ise olumsuz bir gerçek şekline dönüşmektedir. (Murat ın Leman'ı elde etmek ve annesine yardım ettirmek amacıyla aldatıcı sözler söylemesi ve sonunda başka biriyle nişanlanması.)

- (b) *Nişanlı'nın annesinin oluşturduğu dizge*: Bu dizge, yukarıdaki dizgeye koşuttur. Baş kişinin öykünün başında hayranlık duyduğu müstakbel kayınvalide öykünün sonunda olumsuz bir gerçek haline dönüşmektedir.
- (c) *Üniversite mezunu kadın imgesinin baş kişinin zihninde oluşturduğu karşıt ve soyut dizge*: Bu dizge, eğitimsiz bir kadın olan baş kişinin üniversite mezunu kadınları küçümsemesiyle başlamakta, onlardan birinin karşısında yenilgiye uğramasıyla son bulmaktadır. (Murat'ın bir avukatla nişanlanması.)

Görüldüğü üzere söz konusu dizgelerin tümü de olumludan olumsuzla, düşten gerçeğe, umuttan düş kırıklığına, varsayımlardan yanılığa doğru bir değişimi içermektedir.

2. Okuyucu, yazarın öyküyü yazarken sahip olduğu düşünceler bütününi ayrı bir dizge olarak zihninde yeniden yapılandırmaktadır. Bu dizgede yazar, okuyucusunun, baş kişinin temsilcisi olduğu bir kesim kadına olumlu yaklaşmasını engellemek amacıyla, baş kişiyi, kendi olumsuz bakış açısını yansıtan bir araç olarak kullanmaktadır. Aslında yazarın öykünün baş kişisine bakış açısı ve eleştirisi toplumun da bakış açısı olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Aksan, Doğan. (1982). **Her Yönüyle Dil** (Ana Çizgileriyle Dilbilim). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt III.
- Aral, İnci. (1986). *Ağda Zamanı , Ağda Zamani*, İstanbul: Kaynak yayınları, ss. 21-32.
- Barthes, R. (1966) 1977). **Introduction to the Structural Study of Narratives** (Trans. S. Heath), Image, Music, Text, London: Fontana, ss. 79-125.
- Bartlet, F.C. (1932). **Remembering**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burton, Deidre. (1982). "Through Glass Darkly: Through Dark Glasses", **Language and Literature** (An Introductory Reader in Stylistics) , Ed. Ronald Carter, London: George Allen and Unwin, pp. 195-214.
- Carter, R. And Simpson. (1989) **Language, Discourse and Literature: An Introductory Reader in Discourse Stylistics**, London: Unwin Hyman Ltd.
- Cook, Guy. (1994). **Discourse and Literature: The Interplay of Form and Mind**, Oxford: Oxford University Press.
- Erden, Aysu. (1980). "Saussure'den Sonra Yapısal dilbilimde Sözdizimi Konusundaki Tutumlar, yöntemler ve Dönüşümlü Üretimsel Dilbilgisinde Chomsky. **Dilbilim ve Dilbilgisi konuşmaları I**. Ankara: Doruk Matbaacılık, Türk Dil Kurumu Yayınları, ss. 128-140
- Erden, Aysu. (1998a). **Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri**, Ankara: Gündoan Yayınevi
- Erden, Aysu. (1998b). "Öyküde Kadın ve Erkek Yazarların Kadına bakışı ve Biçemlerine Dilbilimsel Yaklaşım." **Düşler ve Öyküler**. İstanbul: Umut Matbaası, ss. 39-57.
- International Encyclopedia of linguistics**, (1992). (Edt. William Bright), New York: Oxford University Press.
- Kocaman, Ahmet. (1990). **Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Dilbilim Araştırmaları**, Ankara: Hitit Yayınevi.
- Kornflit, Jaklin. (1997). **Turkish**, London: Routledge.
- Moran, Berna. (1994). **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul
- Simpson, P. (1993). **Language, Ideology and Point of View**, London and New York: Routledge.
- Weber, Jean Jacques. (1992). **Critical Analysis of Fiction**, (Essays in Discourse Stylistics), Amsterdam and Atlanta: Rodopi.